

Hoewel in het bovenstaande nogal wat kritische geluiden tot uiting kwamen, mag toch geconcludeerd worden, dat het boek van Nübel een belangrijke bijdrage vormt om ons de persoon van Pompejus Occo nader te doen kennen.

T. S. Jansma

Gertrud Susanna Gramulla, *Handehbeziehungen Kölner Kaufleute zwischen 1500 und 1650* (Forschungen zur internationalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, IV; Keulen-Wenen: Böhlau Verlag, 1972, offset, 22* en 545 blz., DM 38).

Dit boek is een verhandeling die in 1970 onder leiding van prof. H. Kellenbenz aan de universiteit te Keulen tot stand kwam. Het sluit bewust aan bij de traditie van de 'ondernemersgeschiedenis' zoals die in Duitsland door H. Kellenbenz, in België door W. Brulez en in Frankrijk door de auteurs in de reeks 'Affaires et gens d'affaires' wordt voorgestaan.

Wanneer rijke bedrijfsarchieven ter beschikking staan is deze benaderingswijze inderdaad bijzonder dankbaar omdat zij de menselijke en individuele factoren in de economie kan laten aanvoelen en van de ondernemer een duidelijk en concreet beeld vermag te geven. Spijtig genoeg zijn echte archieffondsen van Keulse firma's uit de bestudeerde eeuwen niet bewaard gebleven. De auteur heeft dus haar gegevens moeten bijeenlezen uit zeer disparate bronnen, zoals de officiële briefwisseling van de Keulse magistraat, de verzameling burgerlijke procesbundels en de reeksen privaatrechterlijke kontrakten en juridische documenten (testamenten, erfdelingen, huwelijksvereenkomsten, etc). Ook de reeds verschenen studies en de bronnenpublicaties over de internationale handelswereld der zestiende-zeventiende eeuw hebben haar heel wat feitenmateriaal geleverd.

Daar dit soort van onderzoek uiteraard vereist dat ook de archieven van de steden in het buitenland, waar de Keulenaars bedrijvig waren, grondig worden geraadpleegd, heeft de auteur zich om praktische redenen verplicht gezien haar opsporingen te beperken tot drie belangrijke actieterreinen van de Keulse handel: de Baltische kustgebieden, Italië en het Iberisch schiereiland. De met veel moeite van overal bijeengebrachte gegevens lieten echter slechts zelden toe een bevredigend en afgerond beeld van individuele koopmansfiguren of van firma's te schetsen. Het voornaamste doelwit van haar onderzoek, een echte ondernemersgeschiedenis, heeft de auteur dus slechts ten dele kunnen bereiken bij gebrek aan geschikt materiaal. In wezen was dit materiaal slechts een heterogene verzameling van toevallige vermeldingen zodat een systematische groepering rond de verschillende opduikende koopmansnamen zich niettemin als het ware opdrong, ook al omdat een vlugge raadpleging van diverse archivalische reeksen via de persoonsnamen kon geschieden.

Als Keulse kooplui beschouwt de auteur alle handelaars die in de Rijnmetropool gevestigd zijn. Het is natuurlijk zo dat iedereen het recht heeft zijn uitgekozen studieobject te omschrijven zoals hij het verkiest en dat het niet eens zeker is dat een andere bepaling in de praktijk meer operationeel zou blijken te zijn, maar de hier gekozen en op het eerste gezicht zo evidente omschrijving moet toch nogal wat problemen opgeleverd hebben. De bronnen zijn vaak zo fragmentarisch dat het soms zeer moeilijk moet zijn geweest om uit te maken of een bepaald koopman inderdaad te Keulen woonachtig was of er zich slechts voor een vluchtig zakenverblijf ophield. Bovendien waren sinds de zestiende eeuw de firma's niet zelden zo wijd vertakt dat zij in feite het kader van één stad waren ontgroeid. Daarenboven schijnt in de ogen van de tijdgenoten de vestigingsplaats van een koopman niet erg belangrijk te zijn geweest. De Keulenaar Jacob Groenberg bijvoorbeeld was

sinds 1510 te Antwerpen woonachtig en bedrijvig, maar hij werd er steeds als Hanzekoopman beschouwd (p. 326).

De ganse uiteenzetting is bijzonder systematisch opgebouwd. Eerst wordt een beschrijving gegeven van de Keulse handel met het *Balticum*, die vooral vóór 1578 nog sterk middeleeuws aandoet. Achtereenvolgens worden dan de betrekkingen met Italië en met Iberië behandeld. Daarbij worden telkens drie perioden onderscheiden: 1500-1578; 1578-1610 en 1610-1650. Steeds worden alle achterhaalde gegevens meegedeeld over de belangrijkste handelswaren bij in- en uitvoer, de voorname centra waarop de Keulse handel zich toespitste en de daarin betrokken kooplui. Feitelijk werd het handelsleven te Keulen tussen 1578 en 1610 gedomineerd door vreemdelingen. Terwijl de Keulenaars voordien zich in hoofdzaak concentreerden op de handel te Venetië, hebben de ingeweken Italianen na 1578 praktisch gans Italië bestreken. Omstreeks 1585 worden zij echter opgevolgd door Zuidnederlandse firma's die uit Antwerpen waren weggetrokken en zich eveneens te Keulen hadden gevestigd. Nagenoeg gelijktijdig met de Italianen waren ook Spanjaarden en Portugezen in de Rijnstad verschenen om van daaruit hun handelsbetrekkingen met hun moederland, die zij voordien vanuit Antwerpen hadden verzorgd, verder te zetten. Antwerpen was trouwens vóór 1578 ongeveer de draaischijf geweest ook voor de Keulse contacten met de Iberische wereld. Zoals de Italianen, hebben de Spanjaarden en Portugezen het spoedig moeten afleggen tegen de Zuidnederlandse kooplui. De internationale handel was echter bijzonder mobiel en omstreeks 1620 hadden de meeste vreemde kooplui Keulen reeds verlaten voor Frankfurt, Hamburg en vooral Amsterdam. Enkelen waren naar Antwerpen teruggekeerd. Het kortstondig verblijf van de vreemde handelaars te Keulen is niettemin bevruchtend geweest. De Keulse koopman ging nu op zijn beurt intensiever betrekkingen onderhouden met de verschillende marktgebieden zonder zich, zoals voorheen, tot één bepaalde handelsrichting te beperken. Hij bleek zich ook tal van moderne financiële technieken en handelspraktijken te hebben eigen gemaakt.

Uit het voorgaande komt voldoende naar voor welk een schat aan gegevens dit boek te bieden heeft niet slechts over de Keulse en de internationale handel, maar specifiek ook over de economische geschiedenis der Nederlanden. Het levert met name een belangrijke bijdrage tot de kennis van de 'internationale diaspora' der Vlaamse kooplui op het einde der zestiende eeuw, maar het wemelt bovendien van gegevens over Nederlandse firma's, over de lotgevallen van Antwerpen als internationale markt, over de groeiende betekenis van Amsterdam, over de rol van Nederlandse markt- en havensteden als Groningen, Rotterdam, Kampen en andere, over de Zuidnederlandse exportindustrie, etc.

Het geheel doet echter sterk analytisch aan. Men krijgt soms de indruk een soort catalogus van kooplui voor zich te hebben. Op die manier is het boek een rijke informatiebron over tal van koopmansfiguren, die voor vele zoekers bijzonder nuttig zal blijken. Door de systematische opbouw, door de uitvoerige alfabetische registers van handelaarsnamen en van plaatsnamen, door de systematische lijsten van de in onderscheiden periode vermelde kooplui en van de leden van de Iberische en Italiaanse koopliedenkolonies zal de raadpleging gemakkelijk en snel kunnen gebeuren. Persoonlijk hebben wij betreurd dat in dit werk de handelaars zo weinig in een maatschappelijk kader en in het tijdsgebieden werden geplaatst. De lezer verneemt bijvoorbeeld geen woord over de rol en de plaats van die talrijke, grotendeels vreemde handelaars in de stad, over hun politieke invloed, hun banden met de plaatselijke industrie, etc. Ook de conjunctuur en de handelspraktijken worden, op een paar bladzijden in het besluit na, nergens besproken. De door de auteur verzamelde 'personalialia' geven daartoe weliswaar weinig aanleiding, maar een bijkomend bronnenonderzoek en vooral wat meer aandacht voor een globale geschiedenis

had die leemte kunnen aanvullen. Het is tekenend voor het gebrek aan belangstelling van de schrijfster voor dit soort problemen dat zij in een voetnoot (p. 26) een reeks van de tussen 1563 en 1573 op de Keulse markt jaarlijks verhandelde wijnhoeveelheden afdruckt, maar daarbij niet eens opmerkt dat daaruit een duidelijke inzinking van de wijnhandel, de voornaamste commerciële functie van Keulen, blijkt voor de jaren na 1569. Bijlage III geeft een lijst van de jaarlijkse opbrengsten van de belasting op de handelsomzet te Keulen tussen 1589 en 1667. De schrijfster besluit daaruit slechts dat de conjunctuur pas in de tweede helft der zeventiende eeuw ongunstig werd. Zij ziet daarbij de hevige crisis rond 1612 over het hoofd, ofschoon deze duidelijk in verband staat met het vertrek der vreemde kooplui uit Keulen in de voorafgaande jaren. Het verdiende bovendien wel te worden beklemtoond dat de recessie na 1661 eigenlijk weinig uitgesproken was.

Een speciale vermelding verdient Bijlage V met de afbeelding van zeventig merken van kooplui die te Keulen bedrijvig waren. Al met al is dit boek, ondanks zijn wat beperkte visie, een bijzonder nuttig werkinstrument door zijn rijkdom aan concrete gegevens over de internationale kooplui die zich in de Rijnmetropool ophielden.

R. van Uytven

Willem Janszoon Verwer, *Memoriaelbouck. Dagboek van gebeurtenissen te Haarlem van 1572-1581*, J. J. Temminck, ed. (Haarlem: Schuyt & Co, 1973, 238 blz., f 16,90); *Men sagh Haerlem bestormen* (Haarlem: Schuyt & Co, 127 blz., f 10.-).

De herdenking in 1973 van het beruchte beleg van Haarlem in voorjaar en zomer van 1573 is aanleiding geweest tot het uitkomen van de twee bovengenoemde werken.

Het eerste ervan is de lang-gewenste uitgave van het dagboek van een notabel katholiek Haarlemmer. Het handschrift ervan is na lange omzwervingen komen te berusten in het klooster van de Dominicanen te Nijmegen, van wie het mij, gezien een geruchtmakende transactie van 1963, bepaald meevalt, dat zij het niet allang te gelde gemaakt hebben. De inhoud van dit 'Memoriaelbouck' is natuurlijk in de eerste plaats van lokaal historische betekenis, maar de rol, die Haarlem gespeeld heeft in de periode 1572-1578 - die van 'de verwildering' om met de mijns inziens niet genoeg gewaardeerde historische-romanschrijver P. H. van Moerkerken te spreken - en in geestelijke zin ook nog lang daarna, verleent aan het dagboek bovendien een nationale waarde. In dit licht gezien, is het jammer, dat de uitgever gemeend heeft de passage over het beleg van Alkmaar te moeten weglaten. Is dat geen staal van *l'esprit de clocher*? Met dat al beken ik, dat Verwers 'Memoriaelbouck' mij tegenviel: het doet in zakelijke waarde en vooral ook in zielkundige diepte onder voor het in 1959-1960 in de Werken van het Historisch Genootschap uitgegeven *Dagboek van broeder Wouter Jacobsz'* dat dezelfde periode bestrijkt. Wat het eerste aspect aangaat, is hier echter wel een soort 'gezichtsbedrog' in het spel: wat er belangrijk in is, werd reeds vanuit het handschrift dienstbaar gemaakt aan de geschiedschrijving, met name het relaas over de befaamde 'Haarlemse Noon' van eind mei 1578; daarvoor is dit dagboek de voornaamste bron.

De uitgave is, voorzover een recensent dit kan nagaan, voortreffelijk. Met kennis van zaken zijn de genoemde of aangeduide personen geïdentificeerd en de topografische aanduidingen gepreciseerd. Het geheel wordt voorafgegaan door een 'Inleiding' die Verwers doopceel licht en het handschrift vakkundig beschrijft. Enigszins vreemd klinkt de opmerking bij Verwers vernoeming van Haarlems heldin Kenau Simons Hasselaer, dat zij bewijst, 'dat Kenau niet geheel en al naar het rijk der fabelen moet worden verwezen'. Afgezien van mijn indruk, dat niemand dat meer doet sinds het uitkomen van mejuffrouw